

КИЇВСЬКИЙ СЛІД У БІОГРАФІЇ АНГЛІЙСЬКОГО ПРИНЦА ЕДВАРДА ВИГНАНЦЯ

В історії англійського королівства першої половини XI ст. – напередодні норманського завоювання 1066 р. – зберігається чимало дискусійних питань. Зокрема, упродовж тривалого часу в науковому середовищі точиться полеміка щодо певних обставин долі спадкоємця прямої гілки англосаксонської королівської династії Етелінгів – принца Едварда Вигнанця (1016–1057). Цілий ряд аспектів його біографії залишаються не лише дискусійними, а й мало опрацьованими через відсутність ширшої джерельної бази. Одним з таких невивчених питань є гіпотеза про перебування Едварда Вигнанця в еміграції на території Київської держави при дворі князя Ярослава Мудрого.

Едвард Вигнанець та його старший брат Едмунд, сини усекського короля Едмунда Залізнобокого (989–1016), після вбивства батька в дитячому віці залишилися сиротами. У 1016 р. королем об'єднаних англійських королівств став данський завойовник Кнут I (985–1037), який, згідно з раніше укладеним договором з Едмундом Залізнобоким, перейняв опіку над малолітніми Етелінгами¹.

Англосаксонське населення Англії спершу, закономірно, вороже сприймало данське завоювання, тому двоє нащадків давньої власної королівської династії створювали потенційну загрозу для короля-завойовника Кнута I. Незважаючи на малолітство, юні Етелінги могли бути використані у змові проти нового короля, що ще не користувався ширшою підтримкою місцевого населення. Усунення принців виступало однією з необхідних і бажаних передумов утвердження Кнута I на завойовних територіях та можливості надалі утвердити власну правлячу династію.

Оскільки вбивство молодих Етелінгів на території Англії могло викликати незадоволення духовенства та англосаксонського населення, що грозило перерости у загальний виступ проти завойовників, це був небезпечний хід². Згідно із записами хроністів, Кнут I відіслав малолітніх принців на територію Скандинавії з так званим “листом смерті”: особа, під чию опіку вони передавалися, мала їх вбити*. Підтвердження цієї версії зберегли Англосаксонська хроніка та “Історії англійських королів” Симеона

¹ *Simeon of Durham. History of the kings of England // Stevenson J. R. The historical works of Simeon of Durham.* – London, 1905. – P. 525.

² *Ibidem.* – P. 526.

* З подібним “листом смерті” відправлено принца Гамлета з Данії до Англії: не треба забувати, що сюжет “Гамлета” Вільям Шекспір запозичив від данського хроніста Саксона Граматика (бл. 1140 – бл. 1216).

Дюрхемського. Обидва хроністи підкреслили, що принців вислано з королівства, аби поза Англією їх зі згоди Кнута I було знищено³. Англо-норманський хроніст Жофре Гаймар в "Історії англійського народу" також наголосив на намірі короля організувати вбивство принців на континенті, подавши його як ідею королеви Емми⁴.

У джерелах англійського походження збереглася інформація, що принців вислано до Швеції між 1025 та 1028 рр.⁵ Дата їх виїзду з Англії є приблизною, оскільки повідомлення хронік у цьому питанні не збігаються, а в деяких, як Англосаксонській хроніці, воно відсутнє взагалі⁶.

Від запису у джерелах про виїзд Етелінгів до Швеції Едвард Вигнанець та його брат зникли зі сторінок англійських хронік. Нотатки про їхню долю знову з'явилися щойно в другій половині 50-х років у зв'язку з поверненням Едварда Вигнанця на батьківщину. В Англосаксонській хроніці наступний запис про принца Едварда зроблено під 1057 р., його і вважають датою повернення вигнанця до Англійського королівства⁷. Автори хронік ствердили, що син Едмунда Залізнобокого повернувся до Англії з Угорщини на запрошення тодішнього англійського короля Едуарда Сповідника (1042–1066), який не мав спадкоємців⁸. Фактично, впродовж усього цього періоду Едвард Етелінг був поза сферою інтересів англійських хроністів. Вони також не вказали докладного часу проживання принців при дворі угорського короля. Можна лише встановити загальні часові межі їхнього перебування на континенті: вони знаходилися поза Англією упродовж 1028–1057 рр. Через обмежену джерельну інформацію немає підстав для того, щоби твердити, ніби усе вигнання Етелінги провели саме на території Угорського королівства.

В англійських джерелах зберігся переказ, що Етелінгів спершу вивезено до Швеції, але Едвард Вигнанець повернувся до Англії з Угорського королівства. Залишається нез'ясованим, як і коли він потрапив на територію Угорщини. Англійські джерела перебування принца на континенті викладають постфактум під роком його повернення на батьківщину, що здатне породити непевність стосовно докладності самого свідчення. У зв'язку з цим логічно піддається сумніву й традиційне для дотеперішньої історіографії бачення Угорщини як нібито головного і єдиного місця тривалішого проживання Етелінгів на континенті. Отже, потребує докладнішого розгляду із залученням джерельних матеріалів неанглійського

Тобто, подібна практика за тих часів була поширеною у данських Скульдунгів й англійські принци тільки повторили долю інших подібних вигнанців.

³ The Saxon chronicle / Edited by J. Ingram. – London, 1823. – P. 248; *Simeon of Durham*. History of the kings... – P. 26.

⁴ The Anglo-Norman metrical chronicle of Geoffrey Gaimar / Edited by Writch T. – London, 1850. – P. 154.

⁵ *Simeon of Durham*. History of the kings... – P. 26; *William of Malmesbury*.

Chronicle of the Kings of England / Edited by Giles J. A. – London, 1866. – P. 253; *Florence of Worchester*. Chronicle / Edited by Forester T. – London, 1834. – P. 153.

⁶ The Saxon chronicle. – P. 248.

⁷ Ibidem.

⁸ *Alexander M. J.* Three crises in early English history: personalities and politics during the Norman Conquest, the Reign of King John and the Wars of Roses. – Boston, 1998. – P. 26.

походження історія довготривалого перебування Едварда Вигнанця поза межами Англійського королівства.

Насамперед варто встановити вірогідний маршрут переміщення вигнанців зі Швеції до Угорщини. Найбільше інформації про долю малолітніх принців після їх приїзду до Швеції зберіг Ж. Гаймар. За його словами, прибулих з листом смерті Етелінгів врятував варязький нобіль Вальгар, вивізши їх зі Скандинавії⁹. Вірогідно, він діяв за наказом шведського короля Олафа Шетконунга (980–1022), який саме активно протидіяв намаганням Кнута I створити єдину імперію вікінгів¹⁰. Зберігаючи життя легітимним спадкоємцям англійського трону, шведський король міг планувати залучити їх для майбутньої боротьби з Кнутом I.

Одним з можливих шляхів пересування принців зі Швеції був сухопутний. Маловірогідно, аби нормани для перепровадження втікачів до Угорщини використали Польське князівство. Метою Вальгара було зберегти життя спадкоємців англійського трону, а перевезення їх через територію Польщі означало, що вони можуть потрапити в область досяжності Кнута I, оскільки його мати була донькою великого князя польського Мешка I (960–992)¹¹. На той час Кнут I, поза сумнівами, підтримував дипломатичні зв'язки з Польщею. Якщо припустити, що вигнанці все-таки пересувалися сушею, то, вірогідно, це був би шлях через територію Священної Римської Імперії, однак звично скрупульозні німецькі джерела не зберегли ніяких натяків на перебування Етелінгів на цих теренах. Окрім того, використання сухопутного шляху неминуче наражало принців на небезпеку, оскільки тоді їм потрібно було б переїхати через Данію, яка перебувала під безпосереднім контролем Кнута I, і, відповідно, вбивство Етелінгів могло бути здійснене там.

Іншим шляхом переїзду зі Швеції до Угорщини був водний. Ж. Гаймар подав, що втікачі пересувалися саме водним шляхом¹². Безсумнівно, для того, аби потрапити до Угорщини, опікун молодих принців Вальгар обрав традиційний для східноєвропейського регіону торговий шлях “із варяг у греки”, який в XI ст. став основною артерією, що з'єднувала Скандинавські країни з Візантією. Використовуючи цю традиційну для вікінгів дорогу, Етелінги не могли оминати київського двору Ярослава Мудрого (1019–1054), особливо враховуючи, що сам він був зятем шведського короля. До того ж, при ньому перебувало чимало вікінгів, прибулих із княгинею Інгігердою-Іриною, або таких, що прийшли на службу до київського князя уже пізніше. Отже, немає підстав сумніватися, що принци побували на території Київської держави.

Однак залишається нез'ясованою хронологія їхнього перебування при дворі Ярослава Мудрого. Ж. Гаймар ствердив, що дітей Едмунда Залізної руки вислано до Швеції, а потім вони упродовж п'яти днів через

2007. – Вип. 7. – С. 95.

⁹ The Anglo-Norman metrical chronicle... – P. 154.

¹⁰ Войтович Л. В. Кров Рюрикovicів у жилах шотландських королів // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Київ,

¹¹ Bolton T. The empire of Cnut the Great: Conquest and consolidation of power in Northern Europe in early eleventh century. – Leiden, 2009. – P. 15.

¹² The Anglo-Norman metrical chronicle... – P. 150.

територію Київської Русі перебрався до Угорщини¹³. Наведений строк у вказаному контексті є очевидно фантастичним: подолання такої відстані за вказаний час для тієї епохи неможливе. Самі назви держави “Київська Русь” у тексті Ж. Гаймара немає, однак він ствердив, що Етелінги разом з опікуном Вальгаром після того, як покинули Швецію і перетнули територію Русі, прибули водним шляхом до Гарідамбла¹⁴ в Угорщині. Ця назва схожа за звучанням зі знаним поняттям Гардаріка, яке варяги застосовували як найменування Київської держави. Його буквальне значення – країна міст, у рідкісних випадках так називали також крайню для скандинавів на цьому шляху місто Ладогу (зване в скандинавських джерелах як Альдейгьуборг)¹⁵. Угорський дослідник Габор Ронні вважає, що Ж. Гаймар спотворив скандинавську назву Гардаріка, оскільки міста зі співзвучною назвою на території Угорського королівства не було¹⁶. Можна також припустити: хроніст, який ніколи не покидав Нормандії, не найкраще орієнтувався у географії Центрально-Східної Європи і мав на увазі прибуття вигнанців спершу до Ладоги, а потім до Києва, де вони зустрілися з князем Ярославом Мудрим. Ж. Гаймар не зазначив імені володаря, який прийняв втікачів, але наголосив, що опікун принців був особисто знайомий з правителем Гарідамбла, якому вирішив їх довірити. Коли прийняти переказ Ж. Гаймара, що Етелінги прибули до Угорщини, то в цей час там правив король Іштван I (Стефан I) (1000–1038). Попереднє особисте знайомство шведського дворянина Вальгара з угорським королем Стефаном видається маловірогідним. А от з Ярославом Володимировичем, який спершу князував у Новгороді й у боротьбі за київський престіл не тільки спирався на варязьких найманців, а й був змушений емігрувати до Швеції, близький до шведської королівської родини вікінг Вальгар, цілком імовірно, міг бути знайомий. Вірогідність його особистого контакту з князем Ярославом видається досить правдоподібною і з наступних міркувань. Дружина Ярослава Інгігерда, яка мала чималий вплив на чоловіка і політику київського двору, ще й доводилася принцям тіткою¹⁷. На думку Г. Ронні, важливим аргументом на користь того, що саме Київська держава повинна була стати основним місцем перебування Етелінгів, є те, що варяги часто використовували двір київського князя для переховування вигнанців¹⁸. Так, зокрема, в 1029 р. король Норвегії Олаф, так само рятуючи життя, певний час провів при дворі київського князя. Київ видавався безпечним місцем для Етелінгів, оскільки був тісно пов’язаний зі скандинавськими та європейськими країнами, однак перебував поза досяжністю англійського правителя-завойовника. У разі необхідності протиставлення Кнудові I легітимних спадкоємців, вони були в зоні досяжності для скандинавських правителів. Крім того, князь

¹³ The Anglo-Norman metrical chronicle... – P. 157.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Джаксон Т. Н. Древнерусские топонимы в древнескандинавских источниках. – Москва, 2001. – С. 51.

¹⁶ Ronnay G. The lost King of England: the

East European adventures of Edward the Exile. – Woolbridge, 2000. – P. 54.

¹⁷ Глазырина Г. В. Исландские викингские саги о Северной Руси. – Москва, 1996. – С. 99.

¹⁸ Ronnay G. The lost King... – P. 52.

Ярослав Мудрий не тільки слідкував за подіями при скандинавських дворах, а й активно втручався до їх перебігу, підтримуючи того ж Олафа та протидіючи політиці Кнута I, який намагався об'єднати скандинавські королівства під своєю владою¹⁹.

Отже, логічною видається теза, що варязький опікун залишив підопічних під наглядом великого князя київського, який мав тісні родинні та політичні зв'язки зі Скандинавськими країнами. Однак цю версію не підтверджують давньоруські літописи. У Початковому зводі немає згадок про перебування англійських принців при дворі Ярослава Мудрого, хоча, правда, в ньому відсутня інформація й про інших таких втікачів, зокрема того ж короля Олафа. Очевидно, європейські вигнанці мало привертали увагу літописців та їх замовників. Варто зауважити, що угорські джерела також не подають переказів про присутність англійських принців на їхній території.

Вказівку про перебування молодих Етелінгів упродовж тривалого часу при дворі Ярослава Мудрого зберіг тільки Адам Бременський († після 1081) у "Діяннях архієпископів гамбурзької Церкви". Німецький хроніст зазначив, що "Едмунда (Залізнокорого), войовничу людину, усунув з дороги переможець Кнут через отруєння, а його діти були заслані до Київської Русі"²⁰. Сам хроніст добре обізнаний із подіями у скандинавських землях, причому одним з його інформаторів був данський король Свен Естрідсен (1047–1074)²¹, одружений з Єлизаветою Ярославівною, перший чоловік якої – норвезький принц Гаральд Сігурдсон (майбутній король Норвегії Гаральд III Суворий Правитель) в цей період також виявився одним з вигнанців при київському дворі Ярослава Мудрого²². Можна вважати, що свідчення Адама Бременського заслуговує найбільшої довіри.

Залишаються нез'ясованими часові межі перебування Едварда Вигнанця у Київській державі, оскільки не піддається визначенню час прибуття Етелінгів до Ярослава Мудрого, бо хроніки не зберегли інформації про час виїзду Етелінгів з опікуном зі Швеції. Важливе й питання, коли саме та за яких обставин вони покинули київський двір і переселилися до Угорського королівства. Переконливу гіпотезу з цього приводу висловив Г. Ронні. Він ствердив, що до Угорщини англійські вигнанці потрапили щойно не раніше 1046 р. Після смерті угорського короля Іштвана I Святого, престіл перейшов до Петра Орсеолло, ставленика проницецьких придворних кіл. Племінники Іштвана – Андрій (Андраш), Бела та Левенті, боячись за власне життя, втекли з Угорського королівства спершу до Чехії, а звідти – до Київської держави, де перебували з 1039 по 1046 р., тобто, як переконують наведені дати, – водночас із Едвардом Вигнанцем та його братом. У 1046 р. в

¹⁹ *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 256–270.

²⁰ "Emund, ein kriegerischer Mann, wurde zu Gunsten des Siegers durch Gift aus dem Wege geräumt und dessen Söhne zur Verbannung nach Ruzzien verdammt".

Adams von Bremen. Hamburgische Kirchengeschichte. – Berlin, 1850. – P. 92.

²¹ *Рыбаков В. В.* Перевод и примечания: Адам Бременский. Деяния архиепископов гамбургской церкви // Немецкие анналы и хроники X–XI столетий. – Москва, 2012. – С. 324.

²² *Войтович Л.* Княжа доба... – С. 320.

Угорщині вибухнуло антинімецьке повстання. Користуючись нестабільною ситуацією у сусідньому королівстві, Ярослав Мудрий із найманою варязькою дружиною допоміг угорському принцу Андрію здобути корону і припинити громадянську війну²³. Г. Ронні переконаний, що саме з цими найманими варягами й угорськими вигнанцями Едвард та Едмунд Етелінги мали переселитися до Угорщини²⁴. Там вони проживали при дворі нового короля Андрія (Андраша, Ендре I) Католика (1046–1060) до моменту, коли Едварда Вигнанця покликано до Англії.

Постає питання: чому англійські хроністи не вказали на переховування Едварда та Едмунда Етелінгів у Києві? На нашу думку, пояснення, чому Угорщина подається в англійських та нормандських хроніках як основне місце перебування Етелінгів на континенті, варто дошукуватися з огляду на час укладення відповідних текстів. Усі хроніки з інформацією про Едварда Вигнанця та його брата з'явилися уже після смерті нащадків Едмунда Залізобокого, у XII ст. Винятком є лише Англосаксонська хроніка, написана у другій половині XI ст. Очевидно, хроністи через обмеженість самих даних записали Угорщину як постійне місце перебування Едварда Вигнанця тому, що саме з Угорщини Едуард Сповідник викликав його до Англії. Така інформація, правдоподібно, могла походити від сина Едварда Вигнанця – Едгара, який не міг пам'ятати перебування у Київській державі. Ж. Гаймар, очевидно, запозичив відомості про угорський епізод від хроністів-попередників, зокрема з Англосаксонської хроніки, але водночас до нього дійшли якісь вказівки про перебування англійських вигнанців у Гардаріці. Цим можна пояснити певні невідповідності в розповіді Ж. Гаймара про “континентальне життя” Етелінгів. Щодо переказу Адама Бременського про їх долю, то німецький хроніст, зрозуміло, оперував докладнішою інформацією стосовно вигнанців при дворі Ярослава Мудрого, яку отримав від данського короля Свена Естрідсена. Остання дружина короля Єлизавета Ярославівна, без сумніву, була знайома з англійськими вигнанцями і добре пам'ятала їх: у 1046 р., коли вони, ймовірно, покинули Київ, вона з першим чоловіком, принцом Гаральдом Сігурдсоном, теж виїхала до Норвегії, їй було не менше 14 років.

Фактично, англійські хроністи подали тільки останнє місце проживання принца Едварда на континенті як основне впродовж усього тривалого періоду вигнання. Запропоноване міркування підтверджує також і той факт, що автори хронік, наводячи ім'я угорського короля, до двору якого прибули англійські вигнанці, називають його Соломоном²⁵. Пізніше історики пробували бачити тут викривлення імені угорського короля Іштвана I (Стефана I) (1000–1038). Відповідно до хронологічних меж перебування Едварда та Едмунда Етелінгів на континенті, принци справді мали б прибути до двору короля Стефана I, але при умові, якби не залишилися у Києві. На нашу думку, автори, вживаючи ім'я Соломона, не мали на увазі угорського короля Стефана I. Через віддаленість Угорського королівства, англійські

²³ Очевидно, вже як король Андрій одружився з донькою київського князя Анастасією. Про датування цього шлюбу див.: *Войтович Л.* Княжа доба... – С. 311.

²⁴ *Ronnay G.* The lost King... – P. 91.

²⁵ *Simeon of Durham.* History of the kings... – P. 526; *Florence of Worcester.* Chronicle. – P. 153.

хроністи, очевидно, оперували невеликою кількістю інформації про нього. Тому, пишучи хроніки наприкінці XI – на початку XII ст., вони назвали ім'я угорського короля найближчого до їхнього часу, однак такого, що помер напередодні написання самих текстів. У ці часові межі потрапляє король Шаломон (Соломон) (1052–1087), син угорського короля Андрія (Андраша, Ендре) I та Анастасії, доньки київського князя Ярослава Мудрого. Як уже зазначалося, видається очевидним знайомство його батька з Едвардом та Едмундом Етелінгами.

Отже, підтверджене свідченням Адама Бременського й уточнене в часі завдяки знаним фактам історії середини XI ст. перебування англійського принца Едварда Вигнанця при дворі великого київського князя Ярослава Мудрого між близько 1025/1028–1046 рр. виглядає достатньо переконливим і обґрунтованим.

Львівський національний університет імені Івана Франка

